

TRUENTUM LIBURNORUM

SLOBODAN ČAČE
Filozofski fakultet u Zadru

UDK: 936:937
Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 1983—09—29

Plinije, (*Nat. hist.*, III, 110) navodi: »... Truentum cum amne, quod solum Liburnorum in Italia reliquum est«. Da li taj podatak treba izravno povezati s vijesti o Liburnima kao stanovnicima dijelova talijanske obale u prahistoriji (usp. Plinije, III, 112!) i smatrati da se podatak ne odnosi na povijesno vrijeme (tj. od početka rimske vlasti u Picenumu)? Teritorijalno se područje Truentuma nadovezuje na tri agera pretutijanske regije Hadrianus, Praetutianus, Palmensis) gdje su nekada živjeli Liburni (i Sikuli?) i to se može smatrati dokazom prvobitne povezanosti tradicija koje prenosi Plinije na dva različita mjesta (tj. u 110. i 112. poglavlju). Međutim će upravo ta različitost literarnih predaja i stilizacija navoda o Truentumu prije svjedočiti o tomu da je Truentum čuvao liburnsko ime, a možda i više od toga, još i u povijesno vrijeme. Izravnih dokaza o liburnskom elementu u Truentumu nema, ali je od prilične važnosti pojava jačeg povezivanja Liburnije s Japodijom i zapadne jadranske obale u 3. i 2. st. pr. n. ere; te veze u pogledu pretežne uporabe određenih tipova novca odvajaju liburnsko-japodsko područje od susjednih na sjeveru, odnosno na istoku i jugu. U tom je kontekstu Truentum, nalazeći se kraj ušća Tronta koje pruža dobar zaklon brodovima, mogao zadržati veće značenje za liburnske pomorce.

Prikazujući V. regiju (Picenum) Augustove podjele Italije u sklopu III. knjige svojega djela *Naturalis historia*, Plinije donosi (poglavlja 110. i 111.):

»Quinta regio Piceni est, quondam uberrimae multitudinis. CCCLX m. Picentium in fidem populi Romani venere. Orti sunt a Sabinis voto vere sacro. Tenuere ab Aterno amne, ubi nunc ager Hadrianus et Hadria colonia, a mari VI m. p. flumen Vomanum, ager Praetutianus Palmensisque. Item Castrum Novum, flumen Batinum, Truentum cum amne, quod solum Liburnorum in Italia relicum est. Flumina Albula, Tessinum, quo finitur Praetutiana regio et Picentium incipit. Cupra oppidum, castellum Firmanorum et super id colonia Asculum, Piceni nobilissima; intus Novana. In ora Cluana, Potentia, Numana a Siculis condita. Ab iisdem colonia Ancona apposita promontorio Cunero (...).«

Plinije zaključuje 111. poglavlje i opis regije nabranjem 14 zajednica u zaleđu obale. Zatim nastavlja (112. poglavlje) prelazeći na VI. regiju (Umbria):

»Iungitur his sexta regio, Umbriam complexa agrumque Gallicum circa Ariminum. Ab Ancona Gallica ora incipit Togatae Galliae cognomine. Siculi et Liburni plurima eius tractus tenuere, in primis Palmensem, Praetutianum Hadrianumque agrum. Umbri eos expulere, hos Etruria, hanc Galli.«

Ta dva Plinijeva podatka o prisustvu Liburna na zapadnoj obali Jadrana odavna su predmetom zanimanja svih autora koji su se bavili prošlošću naroda uz sjeverne obale Jadrana. Ovdje bismo posvetili više pažnje vijesti o liburnskom Truentu s obzirom da se u literaturi javljaju različite interpretacije ovog mjesta kod Plinija: pokušat ćemo po-

kazati da bi, napose u svjetlosti novih spoznaja o kulturnom razvitku i povijesti naroda sjevernog Jadrana, obnavljanje rasprave o odnosima Liburnije i prekomorskih krajeva, uvažavajući pri tomu rezultate svih disciplina koje mogu pridonijeti cjelovitom proučavanju problematike, omogućilo verifikaciju danas više ili manje prihvaćenih hipoteza te pridonijelo formuliranju novih.¹

* * *

Problem Truenta svodi se na slijedeće: treba li Plinijev podatak o liburnskom Truentu neposredno povezivati s navodima iz 112. poglavlja («Siculi et Liburni» etc.) i stoga smatrati da su i u Truentu Liburni boravili u davno vrijeme te da su ih odavde kasnije istjerali Picenti (kao što su to uradili Umbri na primorju sjeverno od Ancone) ili pak treba prihvatiti drugu mogućnost, tj. da Plinije smatra Truent liburnskim bilo zato što su se ovdje Liburni održali znatno duže nego na drugim točkama picenske obale, bilo pak zato što su u povijesno vrijeme Truentinates iz nekog razloga čuvali predaju o liburnskom podrijetlu.

U literaturi se češće susreće ovo drugo mišljenje. Od novijih autora može se citirati Katičićevo gledanje. Spomenuvši da ove podatke Plinije vjerojatno preuzimlje od Katona (2. st. pr. n. e.), Katičić iznosi kako se iz Plinijeva navoda vidi »da je u Italiji bilo liburnskih primorskih gradova i da je jedan od njih sačuvao etničku fizionomiju do razmjerno kasnog vremena«. ² Neki su od starijih autora išli dalje, smatrajući da je Liburna i inače bilo uz srednji dio talijanske jadranske obale sve do ranocarorskog vremena.³ Ovakvo mišljenje je argumentirano odbacio Suić⁴ koji međutim smatra da je Plinijev podatak »daleka povijesna reminiscencija«; podatak se uistinu odnosi na znatno starije razdoblje tzv. liburnske talasokracije u prvoj polovici 1. tisućljeća, kada su Liburni održavali redovite veze s picenskom kulturnom grupom i zaposjedali pojedina uporišta.⁵ Pod udarima ekspanzije italičkog elementa iz Apennina i prodorom Sirakužana na Jadran početkom 4. st., Liburni su postupno izgubili svoje prekomorske posjede i veze s picenskim krajem. U rimsko vrijeme ih ovdje svakako više nije bilo.

¹ Osnovno o problemima, izvorima i stariju literaturu o Picennu donosi W. Brandenstein u: *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* (dalje: RE), XX, 1, 1941, s. Picenum. Cjelovitiju raspravu o etničkim prilikama i razvoju sve do kraja antike na jugu Picenuma donosi članak M. Hofmanna u RE XXII, 2, 1954, s. Praetuttiana regio (tu se jedino raspravlja opširnije o samom Truentumu). — U razvitku ideja o etničkim odnosima na picenskim obalama u željezno doba i kasnije važnu ulogu imaju prilozi M. Suića, posebno »Prilog poznavanju odnosa Liburnije i Picenuma u starije željezno doba«, VAHD, LV, 1953, str. 71 i d. te radovi u zborniku *Piceni e la civiltà etrusco-italica* (Supplemento a Studi Etruschi, 26), Firenze 1959.

² R. Katičić, »Illyro-apenninica«, u: *Jadranska obala u protohistoriji*, Zagreb 1976, str. 179.

³ R. Vulpe, »Gli Illiri dell'Italia imperiale romana«, *Ephemeris Dacoromana*, III, 1925, str. 141, bilj. 2.

⁴ M. Suić, »Liburnus (-a), Liburnius (-ia) u rimskoj onomastici«, *Diadora*, 4, 1968, str. 112.

⁵ M. Suić, »Prilog poznavanju ...«, str. 74, 75, 77. Usp. od istog autora »Liburnski nadgrobni spomenik«, VAHD, LIII, 1950—51, str. 91; »Nekoliko pitanja u vezi s antičkim Japodima«, u: *Lika. Znanstveni skup — Otočac 21—23 IX 1974*, Split 1975, str. 109 i d.; *Zadar u starom vijeku* (Prošlost Zadra, I), Zadar 1981, str. 90.

Od naročita je značenja Suićeva usporedba stilizacije Plinijeve vijesti o Picenumu sa stilizacijom kratke rečenice u kojoj Plinije navodi da Mantua (dan. Mantova) pripada Etruščanima. Nedvojbeno je da je pri interpretaciji Plinijeva navoda najjača ona argumentacija koja se temelji na analizama samog Plinijeva djela.

* * *

Smatramo da bi prije svega ostalog bilo neophodno pružiti nekoliko osnovnih geografskih i povijesnih podataka.

Rijeka Truentus (dan. Tronto) utječe u Jadransko more oko 80 km južno od Ancone odn. oko 5 km južno od grada S. Benedetto del Tronto. Nalazi se dakle približno na sredini stare picenske regije koja se protezala od rijeke Aesis (dan. Esino) na sjever do rijeke Aternus (dan. Pescara, s istoimenim gradom na ušću; u gornjem i srednjem toku i danas se zove Aterno) S tokom dugim 93 km spada među osrednje rijeke koje iz Apenina silaze na Jadran, ali je najveća u picenskoj regiji. S obzirom da je u gornjem, pa i u srednjem dijelu toka pretežno planinska rijeka, Tronto nema značenja za transapeninski promet kao npr. sjeverniji Chienti ili južniji Aterno. Sira dolina se otvara tek od Ascolija (Asculum), u dužini od oko 30 km.⁶ Ušće je Tronta međutim imalo priličnog značenja za pomorski promet. Još *Peljar po Jadranu* (izdanje 1953. god.) bilježi da je Tronto plovao od ušća uzvodno 650 m za male brodove te da predstavlja siguran zaklon od nevremena.⁷ Stoviše, izgleda da je od ušća Aterna (gdje je i dio moderne luke Pescara) do Ancone ušće Tronta u antici, a pogotovo ranije, bilo jedino sigurnije sidrište. Povijesna zbivanja u picenskoj oblasti pa i u susjednim oblastima teško je pratiti zbog oskudnih, a ponekad i proturječnih izvora. Stariji grčki izvori nazivaju stanovnike cijele obale Umbrima (*Ombrikoí*). Ime je vjerojatno u vezi s penetracijom apeninskog italičkog elementa prema obali koja je izrazitija od 7. st. pr. n. ere. Prema nekim vijestima u cijelom području dominiraju Picenti koji su se spustili iz sabinske oblasti.⁸ Početkom 4. st. upadaju sa sjevera Gali koji su

⁶ Samo naselje Truentum odn. Castrum Truentinum nalazi se na položaju Civitã kod mjesta Colonnella, nekoliko kilometara od ušća, na desnoj obali. Spominju ga, pored Plinija, Ciceron (ad Attic. VIII, 12 B 1), Strabon (V, 241), Mela (II, 65), Silije Italik (VIII, 433) te gromatici. V. H. Philipp, *RE*, VII A, 1, 1939, s. Truentum, gdje su i podaci o natpisima, rimskim cestama i dr.

⁷ *Peljar po Jadranu II — Zapadna obala*, Split 1953, str. 157.

⁸ Pored već navedenih radova, donekle cjelovit uvid u suvremena saznanja o picenskoj kulturnoj skupini, njenom razvitku i odnosima sa susjednim skupinama — napose u vezi s etničkim problemima — pruža D. G. Lollini, „La civiltã“, u: *Popoli e civiltã dell'Italia antica* (dalje: *PCIA*), 5, Roma 1976, str. 107 i d. (s instruktivnim preglednom bibliografije po fazama i problemima, str. 183 i d.). Unatoč vidljivu trudu da se sačuva koncept „picenske kulture“ kao jedinstvenog fenomena na cijelom području od Esina do Pescara (u starije željezno doba, stoviše, od Pesara do Pescara!) malo je vjerojatno da će se on u sadašnjem obliku zadržati; južno područje Picenuma u željezno doba po V. Cianfaraniju pripada srednjojadranskoj kulturi (v. npr. Cianfaranijev prilog također u *PCIA*, 5, str. 11 i d.; inače V. Cianfarani, *Culture adriatiche d'Italia. Antichità tra Piceno e Samnio prima dei Romani*, Roma 1970.); vjerojatno je ispravno i mišljenje onih koji govore o posebnoj kulturi Novilare. O miješanju te dužoj ili kraćoj koegzistenciji kulturno i etničkih različitih skupina na tlu Picenuma

trajno zaposjeli područje do Esina. Približno istovremeno, možda zbog slabosti Picenta, u vezi s odnosima koje je Dionizije Stariji održavao s Galima, osnovana je grčka kolonija u Anconi, najvažnijem pomorskom uporištu na ovim obalama.⁹ Nije isključeno da sa slabljenjem Picenta treba povezati širenje Vestina duž lijeve obale Aterna do mora te osamostaljenje Pretutija na jugu regije.¹⁰

Rimljani prodiru ovamo u sklopu zbivanja u II. samitskom ratu i neposredno nakon njega. God. 325. Vestini su silom uvedeni u savez s Rimom, dok su njihovi južni susjedi sami prihvatili taj savez. Nakon burnih godina rata obnavljaju saveze Marucini (304) i Vestini (302.). God. 299. sklapaju savez s Rimljanima Picenti, možda zbog obnovljene galske opasnosti. Njihovi južni susjedi Pretutiji su međutim, pretpostavlja se, prišli proturimskoj koaliciji Samnita i Gala koja je doživjela sudbonosni poraz kod Sentinuma 295. g. God. 290. upada konzul Kurije Dentat u pretutijansku oblast i surovo obračunava s Pretutijima kojima je potom oduzet znatan dio zemljišta na kojem je vjerojatno već iduće godine deducirana latinska kolonija Hatria (u kasnijim vrelima Hadria, dan. Atri). Približno u isto vrijeme pada i osnivanje kolonije Sena Gallica sjeverozapadno od Ancone.¹¹ Neposredno ugroženi Picenti pokušali su se izbaciti iz rimskog zagrljaja skupa sa sjeverno-umbrijskim Sarsinatima, ali su doživjeli konačan poraz 268. god.¹² Već 64. osnovane su na obali Firmum i Castrum novum, a sudbina Picenta zapečatio je Flaminijev zakon o viritarnoj raspodjeli picentskog i galskog agera (232.).¹³ Asculum na Trontu jedini je zadržao status saveznika. Obalni pojas uz ušće Tronta ostao je međutim u rimskim rukama. Južna je polovica regije inače morala teško stradati u savezničkom ratu koji je, kao što je poznato, i započeo pokoljem u Asculumu 91, a sama bitka za Asculum bila je od središnjeg značenja za konačni ishod rata.¹⁴

npr. Lolini u sp. djelu. — U vezi s Umbrima v. G. Annibaldi, «I rapporti culturali tra le Marche e l'Umbria nell'età del ferro», u: *Problemi di storia e archeologia dell'Umbria*, Perugia 1964, str. 91 i d. te prilog koji veoma dobro prikazuje do koje su mjere još i danas nejasni problemi oko atribucije arheološki definiranih pojava pojedinim etnijama poznatim kroz literarne izvore: G. Colonna, «Ricerche sugli Etruschi e sugli Umbri a nord degli Appennini», *Studi Etruschi*, XLII, 1974, str. 3 i d. — Ombriko: Pseudo-Skilaks, *Peripl. 16*; Teopomp kod Ateneju, XII, 32 p. 526 F — 527 A (= F. Jacoby, *FGrHist.*, II, 115 F 132), gdje je također riječ o stanovnicima Picenuma, a ne o stanovnicima Umbrije. O jezičnim i dr. vezama v. bilj. 1.

⁹ Za izvore i literaturu v. L. Braccesi, *Grexità adriatica*, Bologna 1977, str. 9, 83, 120, 122.

¹⁰ V. Cianfarani, *Culture adriatiche...*, str. 238.

¹¹ Prikaz ovih događaja s izvorima: G. de Sanctis, *Storia dei Romani*, II, Firenze, 1960, str. 290-347.

¹² Poraz Picenta bilježe brojni izvori: Livije, Frontin, Flor, Eutropije, Orozije, kao i *Trijumfalni fasti*; usp. De Sanctis, *sp. dj.*, str. 401-402.

¹³ Datum za osnivanje kolonija Firmum i Castrum novum daje Velej Paterkul, i, 14: «initio belli Punici». — Lex Flaminia de agro Piceno et Gallico viritim dividendo: Polibije, II, 21, 7, i Ciceron, *Cato*, 4, 11, koji donosi pogrešan datum; v. De Sanctis, *Storia dei Romani*, III, 1, str. 324 i bilj. 184. Moguće je da je u nekoj vezi s ovim zakonom, odn. s brkanjem do kojeg je kasnije dolazilo između galskog i picenskog agera (npr. Polibije, *nav. mjesto*, nasuprot Varona, *de re rust.* I, 2, 7), miješanje podataka o starom stanovništvu orae Gallicae i južnog Picenuma kod Plinija (III, 112)?

¹⁴ V. Apijan, *Rom.*, I, 38, 39, 47, 48. Drugi izvori i cjeloviti prikaz: *Cambridge Ancient History*, IX, str. 189 i d.

Za naše pitanje može biti značajno i razgraničenje Picenta i Pretutija. Plinije stavlja granicu na rijeku *Helvinus*, inače nepoznatu, koja bi po njemu bila negdje između rijeke Tesino i grada Cupra maritima. Pošto tu nema znatnijeg toka, vjerojatno je kod Plinija došlo do zbrke u redosljedu. Prema Tabuli Peutingeriani, uz emendaciju svakako korumpiranog *Herninus*, rijeka bi bila Salinello koji utječe u more nepunih 15 km južno od Tronta. Truentum bi dakle pripadao oblasti u kojoj su sve do 268. dominirali Picenti.¹⁵ Ovime se ujedno može pobliže utvrditi i lokaciju svih triju agera koje Plinije spominje dva puta (III, 110 i 112), očevidno poštujući geografski poredak.¹⁶ Ager Hadrianus je područje na vestinskoj granici, južno od Vomana, ager Praetutianus (u užem smislu) bio bi između rijeka Vomano i Tordinio (tu je smješten rimski grad Interamnina Preatutianorum, dan. Teramo), a inače nepoznati ager Palmensis¹⁷ nalazio bi se neposredno do granice s užom picentskom oblašću (regio Picentium), tj. dodirivao bi se s područjem koje je pripadalo Truentinatima. To je u najmanju ruku indicija konzistentnosti predaje o etničkoj prošlosti ovog dijela picenske oblasti.

II

Ovo posljednje vraća nas Plinijevu tekstu i njegovim izvorima. Spominjući konzistentnost predaje mislimo na lokalnu predaju od koje nastaje literarna predaja. Vjerujemo da u osnovi postoji predaja o nekadašnjim naseobinama Liburna (i Sikula?) na cijelom području od poušća Tronta do južne međe hatrijanskog agera. Pošto Plinije u 112. poglavlju, navodeći agere koje su držali nekada Liburni i Sikuli ne spominje i Truentum, može se pretpostaviti da je tomu uzrok u činjenici što Truentum ne pripada pretutijskom području. Podjela picenske regije na veću i sjeverniju oblast, koju drže Picenti, i manju, južnu oblast u rukama Pretutija, uvjetovala je na neki način cijepanje prvotno jedinstvene predaje. Tomu je moglo pridonijeti i to što su Rimljani zaposjeli ove oblasti u različito vrijeme i pod različitim okolnostima. Radeći na jednom izvoru, Plinije je pronašao podatke o starom stanovništvu triju agera pretutijske oblasti, dok je podatke o Truentu dobio na drugom mjestu, možda u Varonovu geografskom spisu koji slijedi obalu.^{17a}

¹⁵ Drukčije o ovome Hofmann, *sp. dj.*, 19640-1641, koji smatra da se iz stilizacije Plinijeva teksta može izvesti zaključak kako još i područje u poušću Tronta pripada pretutijskoj regiji. To je neuvjerljivo, kao i mišljenje da na granicu upućuje smještaj Kuprina svetišta — ono je moglo biti blizu, ali ne i na samoj granici. — U vezi s poistovjećivanjem *Helvinus* (Plinije) i *Herninus* (Tab. Peut.) v. Weiss, *RE*, VIII, 1, 223-224. Konačno, teško je vjerovati da je moćni picentski centar Asculum bio odvojen od mora tuđim teritorijem.

¹⁶ Plinije, *Nat. hist.*, III, 110: »...ager Hadrianus... ager Praetutianus Palmensisque.« Obrnutim redom: III, 112: »...Palmensem, Praetutianum Hadrianumque agrum.«

¹⁷ V. Hofmann, *sp. dj.*, 1641.

^{17a} Ne ulazeći ovdje dublje u zamršenu problematiku Plinijevih izvora, spomenut ćemo da je, bez obzira na atribuiranje pojedinih podataka u našem slučaju, uočljivo prisustvo dvaju različitih izvora. D. Detlefsen, *Die Beschreibung Italiens in der Naturalis Historia des Plinius und ihre Quellen* (Quellen und Forschungen zur alten Geschichte und Geographien, Heft 1), Leipzig 1901, str. 62, inače drži da je za 110. i 112. poglavlje izvor Varonove knjige *De locis*; o uzrocima navođenja podataka o prošlosti jedne regije u okviru opisa druge regije v. Detlefsen, *sp. dj.*, str. 34 i 41; usp. i našu bilješku 13.

Ovime znatno raste vjerojatnost da podaci o starim stanovnicima triju južnih agera i o »liburnskom« Truentu potječu iz dvije različite literarne predaje. Nešto je manja vjerojatnost da se iza toga krije i različita sudbina prastanovnika na ova dva područja picenske obale, ali se već sada može kazati da toj mogućnosti naši izvori ne proturiječe.

* * *

Sadrži li Plinijev podatak o Truentu dijakronijskih konotacija? Treba li ga prevesti u smislu da je Truentum jedino/posljednje što je od Liburna preostalo u Italiji (od mnogih posjeda koje su tamo držali) kako to čine i oni autori koji drže da je u Truentu Liburna bilo još i u rimsko vrijeme, kao i oni koji to poriču?

Uporaba pridjeva *reliquus* (-a, -um) često se sreće u Plinijevim geografskim knjigama: samo u III. i IV. knjizi ima desetak primjera. Za razliku od primjera Truenta i već spomenute Mantue, nema ovdje nikakve dvojbe oko razumijevanja iskaza. *Reliquus* služi da označi ono što još preostaje da se navede već imenovane (nerijetko i potanje definirane) cjeline. U tim primjerima *reliquus* nema konotacija bilo kakve temporalnosti; značenje ostaje na razini sinkronije što je u deskripciji i prirodno.¹⁸ Iako je Plinije mjestimice mogao preuzeti i neke nedosljednosti iz svojih izvora, činjenica je da su osvrtni na prošlost, posebno legendarnu, redovito jasno obilježeni što podsjeća na distinkciju koju Plinije sam u uvodu najavljuje, tj. da će pisati o narodima »qui sunt a u t fuerunt.«

Idući tim tragom dolazimo do zaključka da je Plinijev navod moguće prevesti i ovako: »... Truent koji ostaje jedini liburnski u Italiji«. Ne isključujući *a priori* neku aluziju na brojne negdašnje posjede Liburna u Italiji, smatramo da se ovdje poglavito ističe činjenica da je Truentum jedini grad u cijeloj Italiji koji pripada Liburnima. Svemu ovome može se dodati zapažanje da je u Plinijevu navodu naglašeno *solum*, smješteno na početku relativne rečenice povezano s oznakom mjesta, *in Italia*, što daje cijeloj konstataciji prizvuk kurioziteta pojačavajući dojam da se ne radi o povijesnoj reminiscenciji.

* * *

Daleko je teže prosuditi što je bilo povodom da se u rano povijesno vrijeme Truentum smatra liburnskim. Usporedba s Plinijevom bilješkom o Mantui, na koju upozorava Suić, prilično dobro ocrtava problem. Plinije donosi (III, 130):

»In mediterraneo regions decimae coloniae Cremona, Brixia Cenomanorum agro, Venetorum autem Ateste et oppida Acelum, Patavium, Opitergium, Belunum, Viceta Mantua Tuscorum trans Padum sola reliqua... Feltrini et Tridentini et Beruenses Raetica oppida, Raetorum et Euganeorum Verona, Iulienses Carnorum. Dein quos scrupulosius dicere non attineat, Alutrenses etc.«

Obuhvatnijim citiranjem želimo što potpunije prenijeti kontekst u kojem figurira podatak o Mantui. Vidljivo je da su ovdje također mo-

¹⁸ U tom smislu v. i C. T. Lewis-C. Short, *A Latin Vocabulary*, Oxford 1975, s. *reliquus*, (II). — Usp. i Plinijeve izraze: »reliquae civitates in Achaia dicendae«, »huius conventus (sc. Hispalensis) sunt reliquae coloniae immunes«, »reliqua in ora flumen Tader, colonia immunis Ilici«, »ad Oceanum reliqua vergunt Vardelique ex praedictis et Cantabria« i sl.

guća dva čitanja. Slijedeći logiku teksta proizlazilo bi da je Mantua etruščanski grad u istom smislu kao što je npr. Iulium Carnicum karnski. Posebna napomena da je Mantua jedina etruščanska »trans Padum«, tj. sjeverno od Poa, samo podortava dobro znanu činjenicu da su etruščanski gradovi inače smješteni južno od Poa. Prijevod bi prema tome glasio: »Mantua ostaje jedina etruščanska preko Poa«. Što se tiče mogućnosti da Plinije ovdje ipak aludira na nekadašnje etruščanske naseobine sjeverno od Poa, može se kazati da za to u samom Plinijevu djelu nema čvršće podloge.¹⁹ Naprotiv je vidljivo iz ostalog teksta posvećenog regiji da Plinije zna za dva grada, na teritoriju Karna za koje kaže da su propali (Segesta i Oera): unatoč tome on za jedini spomenuti karnski grad, Iulium Carnicum, ne kaže da je »solum reliquum« ili sl.²⁰

Stvarni je problem na drugoj strani: Mantua je za galske najezde početkom 4. st. pripala galskim Cenomanima. Pošto su Cenomani u velikom ramskom ratovanju s cisalpinskim Galima 225—222. skupa s Venetima bili rimski saveznici,²¹ Mantua je, kao i ostalo cenomansko područje došla pod rimsku vlast istom početkom 2. st. nakon što su Rimljani pokorili buntovne saveznike.²² Pripisujući Mantovu Etruščanima, Plinije (odn. njegov izvor) zacijelo je slijedio lokalnu predaju. O njoj znamo zahvaljujući Vergiliju koji je rodom iz vicusa Andes kraj Mantue.²³ Očevidno su stanovnici Mantue u rimsko vrijeme nastojali uzvisiti svoj grad proglašavajući se baštinicima stare etrurske slave. Koliko je za to bilo osnova u stvarnosti drugo je pitanje. Ipak vrijedi podsjetiti na vitalnost elemenata etrurske civilizacije koje su preuzeli pojedini narodi na zapadnom kraju X. regije i u Transpadumu, kao i na podatak da je između galske invazije koja je srušila etrursku prevlast u padskoj nizini i prvog dolaska Rimljana na obale Poa proteklo manje od dvije stotine godina. Drugim riječima: ako Plinijeva etnička atribucija u slučaju Mantue i ne odgovara stvarnosti rimskoga vremena, »greška« još uvijek nije tolika da bi došlo do brkanja povijesnih činjenica s mutnim predajama o dalekoj prošlosti.

* * *

Sudeći po svemu što je iznijeto, Truentum odn. Castrum Truentinum nesumnjivo pripada teritoriju za kojega se još u povijesno vrijeme

¹⁹ Usp. prikaz XI. regije (Transpadum), gdje se spominju izrijekom samo dva etruščanska grada, Melpum — inače nepoznat — te Spina, koja dakako i ne ulazi u sastav XI. regije. O nekoj etruščanskoj kolonizaciji preko Poa, barem u značajnijim razmjerima, ne može se govoriti: usp. vrlo informativan prilog N. Negrone Catacchio, »Le fasi finali della civiltà di Golasecca nell'ambito degli aspetti della Valpadana fino alla romanizzazione«, u *PCIA*, 4, str. 329 i d. (bibliografija str. 347 i d.).

²⁰ Segesta i Oera: Plinije, *Nat. hist.* III, 131. — O gradu Iulium Carnicum v. A. Degrassi, »Il confine nord-orientale dell'Italia romana«, Bern 1954, str. 36-45. Možda je ova usporedba nategnuta, no i ovdje se vidi razlikovanje aktualnog stanja od prošlog.

²¹ Polibije, II, 24; Ptolomej, III, 1, 31 stavlja Mantovu u cenomansko područje.

²² Cenomani su pokoreni 197. god. pr. n. e. (Livije, XXXIII, 23, 4).

²³ Usp. *Enejida*, X, 202-203. — O predrimskoj Mantovi v. Negrone Catacchio, *sp. dj.*, str. 352, gdje je skromna bibliografija, razmjerna oskudnim nalazima. — Smatra se inače da je Plinijev izvor ovdje Katon, vjerojatno preko djela Kornelija Nepota (Detlefsen, *sp. dj.*, str. 39-40 i 60).

znalo da je nekada pripadao stanovništvu različitom od Italika (kakvi su bili Picenti i Pretutiji), obilježenom ovdje liburnskim imenom. Imajući u vidu značenje ušća rijeke Tronto za pomorce, sasvim je izvjesno da su Liburni ovamo zalazili i nakon prestanka njihove pomorske moći na Jadranu.²⁴ Nije nadalje isključeno da je u sredini koja nije pokazivala nikakve afinitete za pomorstvo, u blizini vodećeg picentskog centra (Asculum) i velikog, prilično poznatog svetišta (božice Cupre koju su štovali i Umbri, interpretirana kao Bona Dea kod Rimljana, kao Hera kod Grka)²⁵ bilo mjesto za opstanak zajednice pomorskog značaja u kojoj je djelomice asimilirani liburnski element ostao prisutan sve do rimskog osvajanja.

Pretpostavku o asimilaciji potkrepljuju nalazi četiriju arhaičnih natpisa (6—5. st.) unutar 25 km udaljenosti od ušća Tronta. Jezik natpisa pripada italičkoj skupini i srodan je posebno umbrijskom.²⁶ Arheološki ostaci pokazuju da je poušće Tronta bilo veoma gusto naseljeno.²⁷ Nalazi međutim ne daju osnova za izdvajanje ove zone iz kruga već poznatih kulturnih podudaranja Liburnije i Picenuma. Posebne teškoće pričinja razmjerno oskudna građa iz kasnog razdoblja (od kraja 5. st.), kako u Picenumu tako i u Liburniji; to je vrijeme kada autohtone jadranske kulturne skupine postupno gube samosvojnost prihvaćajući tekovine klasične grčke i helenističke civilizacije — potrebno je stoga daleko više i bolje dokumentirane građe i suptilnih analiza da bi se naslutili odgovori na pitanja o etničkim odnosima u tom periodu.

III

Na kraju bismo dodali nekoliko napomena o vezama koje su se razvijale između Liburnije i dijela talijanske obale od sjeverne granice Picenuma do južne granice Daunije u Apuliji, u razdoblju kada je već uspostavljena rimska dominacija. O tim vezama općenito svjedoči masovni import keramičke robe iz radionica u Apuliji, no posebno znače-

²⁴ Na ovom mjestu nije moguće pokretati pitanje tzv. liburnske talasokracije, no valja kazati da bi za liburnsko učešće u prekomorskoj razmjeni, migracijama i dr. trebalo pronaći prikladniji izraz, ukoliko eventualno novi nalazi ne oslabe dojam da je u krugu jadranske arhaijske »koiné« Liburnija razmjerno zaostalopodručje.

²⁵ Svetište spominje Silije Italik, VIII, 434 i Strabon, V, 241 (gdje je Kupra izjednačena s Herom). O Kupri v. noviji rad G. Camporealea, *Rendiconti dell' Accademia Nazionale dei Lincei*, 1967, str. 65-72.

²⁶ Za tzv. južnopicenske natpise v. A. Morandi, *Le iscrizioni medioadriatiche*, Firenze 1974 Natpisi oko ušća Tronta: Bellante, S. Omero, Castignano i Acquaviva Picena.

²⁷ Naselja i nekropole u blizini ušća Tronta: Martinsicuro, Monsampolo, Spinetoli, Colli del Tronto, Acquaviva Picena. V. Lollini, u *Jadranska obala u protohistoriji*, T. I (karta, lokaliteti pod brojevima 51-54; za Martinsicuro v. str. 118, bilj. 8).

²⁸ Općenito o pojavi novca i njegovu širenju u kontekstu kasnog razdoblja liburnske kulture. S. Batović, »Ostava iz Jagodnje Gornje...«, *Diadora*, 7, 1974, str. 220 i 229. — Mazinska ostava: J. Brunšmid, *Vjesn. Hrv. arh. društva*, n. s., 2, 1896-1897, str. 42-81; 4, 1899-1900, str. 81-86; 6, 1902, str. 167-170; 8, 1905, str. 176-180; M. Bahrfeldt, *Münzfund von Mazin (Croatien). Afrikanische und italische Kupfermünzen, Aes rude und signatum. Eine vorläufige Erörterung des Barrenfrage*, Berlin 1901. O problematici širenja i upotrebe novca u predrimsko doba v. K. Kurz, »Zum charakter der Geldwirtschaft im Japodengebiet«, *Arheološki vestnik*, 20, 1969, str. 27-34. Usp. i Z. Dukati-Mirnik, »Pre-Roman coinage on the territory of modern Yugoslavia«, *Bulletin of the Institute of Archaeology*, London University, no. 13, 1976, str. 195-210.

nje ima pojava arhaičnih predmonetarnih oblika («aes rude», «aes signatum») te najstarijeg rimskog republikanskog novca («aes grave») u ostavama na tlu Liburnije, Japudije i sjeverozapadne Bosne. Naročitu važnost ima ostava iz Mazina u Lici koje je nalaz svojevremeno senzacionalno odjeknuo u znanstvenoj javnosti.²⁸

Kronološki je dolazak ovih kovanica u osnovi jasno određen: Crawford ističe da starije emisije više nisu bile u opticaju u Italiji potkraj 3. st. pr. n. ere. Italske kovanice su se u Liburniji i Japudiji teaurirale, a njihovi vlasnici su povremeno posezali za blagom radi plaćanja i izrade raznih predmeta. Na ovom je mjestu neprikladno ulaziti dublje u problematiku ovih osebnih nalaza koji još nisu temeljito proučeni. Vrijedi međutim istaknuti da na spomenutom području, sudeći upravo prema nalazima u ostavama, još od 3. st. pr. n. ere italska bronca predstavlja dominantan oblik vrijednosnog ekvivalenta. Ta pojava vrlo izrazito odvaja Liburne, Japode i neke od njihovih istočnih susjeda od dvaju velikih areala — sjevernog, u kojem je u pretežnom opticaju tzv. barbarokeltski novac, te južnog i istočnog koji prihvaća grčke novce, poglavito emisije Dirahija i Apolonije.³⁰

Imajući u vidu da je naše područje komuniciralo s Italijom preko liburnskih luka, posve je očividno da su italske bronce stizale upravo s prethodno označenog dijela zapadne obale Jadrana. Preciznija određenja nije moguće za sada utvrditi, no i ovo je dovoljno da pokaže kako se i u kasnom razdoblju snažno iskazuje povezanost dviju obala.

Kakvu je ulogu imao Truentum u ovim relacijama tokom 3. i prve polovice 2. st. ne može se danas kazati ništa određeno. Valja međutim imati na umu da je to razdoblje u kojem su vladale bitno drugačije prilike i odnosi od onih u idućem razdoblju, kada na Liburniju i Japodiju počinje snažno utjecati Akvileja: za vojskama koje upadaju u Ilirik iz akvilejskog pravca stižu domala trgovci i publikani, uspostavljaju se klijentele, unose novi obrasci društvenog i ekonomskog života itd.³¹ Moguće je stoga da su veze, uvjetno govoreći, predakvilejskog razdoblja posljednji proplamsaj žilave pomorske tradicije slobodnih liburnskih zajednica.³² Nije isključeno da je u tom kontekstu i Truentum imao određen značaj.

²⁸ M. Crawford, «Trade and movement of coinage across the Adriatic in the Hellenistic period», u: *Scripta nummaria Romana*. Essays presented to H. Sutherland, London 1978, str. 3 i d.

³⁰ Radi usporedbe sa stanjem na tlu X. regije v. G. Gorini, «Aspetti della circolazione monetaria ad Aquileia e nel suo territorio in età antica», u: *Il territorio di Aquileia nell'antichità*, vol. II, (*Antichità alto adriatiche* (=AAA), XV), Udine 1979, str. 413 i d. i tabelarni pregled ostava na str. 436.

³¹ Tako se o vezama Akvileje s Liburnijom u republikanskom razdoblju često pisalo, cjelovitijih analiza nedostaje; razlog je zacijelo i u nedovoljnoj proučenosti arheološke građe koje je drugdje omogućila da se izvrsno uoče odnosi Akvileje s okolnim zonama — npr. s Istrom (usp. S. Panciera, «Porti e commerci nell'alto Adriatico», u: *Aquileia e l'Istria* (AAA, II, vol. 2), Udine 1972, str. 79 i d.) ili pak s Norikom (isti, «Strade e commerci tra Aquileia e le regioni Alpine», u: *Aquileia e l'arco Alpino orientale* (AAA, IX), Udine 1976, str. 153 i d.).

³² Veze Liburnije i Picenuma sigurno su olakšane uređenim odnosima Liburna i Rimljana, vjer. već od 129. g. pr. n. e. U tom kontekstu je zanimljiva vijest o pokušaju Cine i Karbona da iz Ancone prebace vojsku u Liburniju (Apijan, *Bell. civ. I*, 77-78). Usp. E. Badian, *Journal of Roman Studies*, 52, 1962, str. 58 i d.; J. P. V. D. Baldson, *Journal of Roman Studies*, 55, 1965, str. 232; J. J. Wilkes, *Dalmatia*, London 1969, str. 37.

Slobodan Čače: TRUENTUM LIBURNORUM

Summary

Pliny in his *Natural History* III, 110 states that: »...Truentum cum amne, quod solum Liburnorum In Italia reliquum est«. Should we relate this evidence directly to indications that the *Liburni* occupied parts of the Italian coast in prehistoric times (cf. Pliny III, 112!) and consider it to be irrelevant to historic times (i. e. from the beginning of Roman rule in Picenum)? The territory of Truentum covered three *agri* of the Praetutiana region (Hadrianus, Praetutianus, and Palmensis) where *Liburni* (and *Iapodes*) once lived, and this can be considered proof of the original link between the traditions Pliny reports in two places (chapters 110 and 112). Perhaps it is more likely, however, that the very differences in literary tradition and the style of statements about Truentum support the conclusion that it retained its Liburnian name, and possibly more than that, within historical times. There is no direct evidence of a Liburnian element in Truentum, but the existence of a strong tie between Liburnia (with Iaponia) and the western Adriatic coast in the 3rd and 2nd centuries B.C. is quite significant: Links in terms of the predominant use of certain types of money set the Liburnian-Iapodian region apart from neighboring areas to the north, the east and the south. Given this context, Truentum, located on the Tronto estuary, which is an adequate harbor, may have been to considerable significance to Liburnian sailors.